

УДК 330.131.5:633.33

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

Ільків Л.А.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті досліджено сучасний стан виробництва цукрових буряків. Обґрунтовано умови розвитку виробництва та формування ефективності. Розкрито економічне та соціальне значення вирощування цукрових буряків. Встановлено умови збільшення обсягів цукрових буряків та цукру. Визначено перспективи підвищення економічної ефективності.

Ключові слова: цукрові буряки, урожайність, ефективність, рентабельність, ресурсозберігаючі технології.

Постановка проблеми. Цукровий буряк має велике значення як для економіки всього господарства України, так і для економіки кожного бурякосійного господарства. По-перше, коренеплоди цукрових буряків є сировиною для виробництва продукту харчування – цукру; по-друге, від продажу цукрової сировини бурякосійні підприємства одержують до половини грошових надходжень і до третини загальної суми чистого доходу рослинництва; по-третє, цукрові буряки – значне джерело поповнення кормових ресурсів у вигляді гички, а також жому, патоки і комбікормів, які одержують господарства за продаж цукрових буряків (при урожайності 300-350 ц/га господарства одержують близько 65 ц к. од. з 1 га, що еквівалентно урожайності ячменю понад 40 ц/га); по-четверте, цукрові буряки підвищують загальну продуктивність сівозміни.

В Україні традиційно цукрові буряки були найпріоритетнішою технічною культурою, а прибуток становив левову частку прибутку від усього рослинництва. Рівень розвитку виробництва цукрових буряків значною мірою визначає стан економіки аграрно-промислового комплексу та активність формування вітчизняного ринку цукру.

Звичайно, виробництво цукрових буряків має свою специфіку, проте наша держава, що засівала в минулому мільйони гектарів цієї культури та виробляла колосальні обсяги цукрових буряків, має потенціал для відродження своєї позиції у цій сфері [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку і економічної ефективності виробництва цукрових буряків з'ясували у своїх працях такі науковці та практики: В. Бондар, О. Варченко, О. Грищенко, П. Гайдуцький, С. Дуσανовський, О. Король, О. Маслак, Л. Степанова, О. Томашевська, А. Фурса, О. Шпичак, М. Ярчук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, умови сьогодення вимагають першочергової уваги та нових досліджень факторів розвитку виробництва цукрових буряків і перспектив підвищення економічної ефективності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану виробництва цукрових буряків та визначення перспектив підвищення ефективності їх виробництва.

Виклад основного матеріалу. Цукрові буряки – одна з основних технічних культур. За поживністю цукрові буряки значно перевищують кормові. 100 кг коренеплодів відповідають 26 корм. од. і містять 1,2 кг перетравного про-

теїну, а 100 кг листків – відповідно 20 корм. од. і 2,2 кг протеїну. Це одна з найпродуктивніших сільськогосподарських культур [2].

Нині у світі виробляють із цукрових буряків близько 40% цукру і з цукрової тростини – 60% [3].

Цукрові буряки вирощують у багатьох країнах. Найбільші площі їх в Україні, Росії, Франції, США, Португалії, Німеччині, Італії, Румунії, Чехії, Словаччині, Англії, Бельгії, Угорщині, Туреччині.

Близько 80% усіх посівних площ та валового збору цукрових буряків припадає на Європу. Посіви буряків в Україні у 80-ті роки становили 1,7 млн га, у середині 90-х років скоротилися до 1651,6 тис. га, а нині вони значно менші – 313,6 тис. га [3].

Основні посіви їх розміщено в лісостеповій зоні. У Степу вони займають біля 25% посівної площі.

Досвід багатьох господарств України свідчить, що при постійному підвищенні культури землеробства можна стабільно одержувати урожаї цукрових буряків 350-450 ц/га [4].

Розроблено принципово нову технологію, яка передбачає істотне збільшення виходу цукру з гектара при високому рівні механізації виробничих процесів та зменшенні кількості обробітків посівів пестицидами. Вона дістала назву української інтенсивної технології вирощування буряків. Для її освоєння розроблено комплекс перспективних широкозахватних машин, зокрема, культиватор КРШ-8ДА, сівалку ССТ-24Б, автоматичний буряковий проріджувач ПСА-5,4. При вирощуванні за цією технологією урожайність буряків досягає 450-550 ц/га.

Цукровий буряк є важливою технічною культурою (найбільші площі – у Лісостепу, зокрема у Вінницькій (57,6 тис. га у 2017 р.), Хмельницькій (35,9 тис. га), Полтавській (35,5 тис. га), Тернопільській (30,0 тис. га), Харківській (23,7 тис. га) та Київській (21,5 тис. га) областях; є також посіви в південних районах Полісся та північних районах Степу [3].

Цукровий буряк – високорентабельна культура. У Степу (Дніпропетровська, Кіровоградська області, частина Полтавської, північна частина Миколаївської областей) урожайність їх становить 380-497 ц/га, в Лісостепу й на Поліссі – 500-731 ц/га [3].

За урожайності 450-500 ц/га коренеплодів і відповідній мінімізації та поєднання технологічних прийомів за один прохід агрегату затрати праці на 1 ц коренеплодів становлять 0,14-0,16 люд./год.

Собівартість цукрових буряків у 2-3 рази вища проти собівартості зернових культур, рентабельність становить 110-140%. Біоенергетична ефективність культури порівняно із зерновими за урожайності 250-300 ц/га також значно нижча, залежно від затрат сукупної енергії на палне, пестициди, збирання урожаю [5].

Проте при підвищенні урожайності до 450-500 ц/га вона сягає рівня рентабельності зернових. Застосування (переважно або повністю) механічного способу боротьби з бур'янами, незважаючи на деяке збільшення витрат пального, дає змогу зекономити до 9% енергії.

До 90-х років ХХ століття на частку України припадало до 15% світових посівів цукрових буряків і до 14% їх валових зборів та 10% виробництва цукру. І в даний час Україна входить до першої п'ятірки у світі по виробництву цукрових буряків на одну особу населення.

У 2017 р. валовий збір цукрових буряків для промислової переробки становив 14,9 млн. т, що на 6,4% більше порівняно з 2016 р. в основному за рахунок розширення площі збирання (на 7,7%), хоча урожайність знизилася у 2017 р. порівняно з 2016 р. на 1,37% (табл. 1).

В Україні вперше в світі була введена однонасна форма цукрових буряків, що ознаменувало справжню революцію у буряківництві.

Цукровий буряк дає чи не найвищий прибуток з гектару серед усіх традиційних для України культур. Проте навіть перспектива отримати високі прибутки не спокушає багатьох аграріїв почати займатися саме цукровим буряком, адже ця культура є ще й однією з найбільш складних у вирощуванні та потребує значних витрат на виробництво.

Нині галузь буряківництва в Україні перебуває в кризовому стані. Більш як у два рази скоротились посівні площі, майже в три – виробництво цукру, що спричинило банкрутство і закриття десятків цукрових заводів та підпри-

ємств харчової промисловості. Головна причина депресії галузі – відсутність ефективної програми з регулювання цукрової промисловості і належної протекціоністської політики держави, що захищала б внутрішнього виробника від конкурентів.

Виробництво цукрових буряків зосереджено переважно у сільськогосподарських підприємствах (табл. 2).

У 2017 р. на цукрові буряки припадало 95,6% загального обсягу виробництва. Вирощування цукрових буряків на невеликих розрізаних ділянках господарств населення знижує ефективність виробництва цієї культури. Про це свідчить рівень урожайності культури: в 2017 р. в господарствах населення він був значно нижчий (335,5 ц/га), ніж у сільськогосподарських підприємствах (474,9 ц/га).

Концентрація посівів цукрових буряків у більш сприятливих зонах вимагає розвитку агропромислової інтеграції, що поєднувала б їх виробництво та переробку. Необхідна раціональна організація сировинних зон цукрових заводів, коли досягається оптимальне співвідношення між виробничою потужністю заводу та можливостями господарств по виробництву сировини.

Виробництво цукрових буряків пов'язано з високими матеріально-грошовими і трудовими затратами. Так, виробничі витрати на гектар посіву зернових і зернобобових культур в 2017 році становили 7832,6 грн., а на 1га посіву цукрових буряків – 29513,5 грн.

Співвідношення виробничих витрат з результатами характеризує рівень економічної ефективності виробництва цукрових буряків. До найважливіших результативних показників і показників економічної ефективності належать урожайність, продуктивність праці, собівартість 1 ц коренів, рівень рентабельності (табл. 3).

Наведені дані свідчать, що найвищий за останні роки рівень рентабельності виробництва

Таблиця 1

Динаміка виробництва цукрових буряків в Україні (усі категорії господарств)

Показник	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2005 р., %
Зібрана площа тис. га	623	492	270,5	237,0	291,1	313,6	50,3
Урожайність, ц/га	248,2	279,5	398,9	435,8	481,5	474,9	в 1,9 рази
Валовий збір, млн. т	15,5	13,7	10,8	10,3	14,0	14,9	96,1
Виробництво цукрових буряків на одну особу, кг	328	300	237	241	328	350	107,0
Виробництво цукру, млн. т	2,1	1,8	1,3	1,5	2,0	2,0	95,2

Джерело: [3]

Таблиця 2

Виробництво цукрових буряків за категоріями господарств

Показник	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Усі категорії господарств, тис. т	15468	13749	10789	10331	14011	14882
Сільськогосподарські підприємства	12145	12663	9101	9554	13349	14227
у т. ч. фермерські господарства	1373	1155	611	619	973	1105
Господарства населення	3322	1086	1689	777	662	654
Питома вага сільськогосподарських підприємств, %	78,5	92,1	84,4	92,5	95,3	95,6
господарств населення	21,5	7,9	15,7	7,5	4,7	4,4

Джерело: [3]

Економічна ефективність виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах

Показник	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Урожайність, ц/га	248,2	279,5	398,9	435,8	481,5	474,9
Собівартість 1 ц, грн.	17,03	41,76	38,89	57,99	65,3	62,61
Ціна реалізації 1 ц, грн.	17,70	48,73	39,96	78,86	84,86	82,53
Прибуток на 1 ц коренів, грн.	0,82	6,97	1,06	1,01	1,09	1,16
Рівень рентабельності, %	4,8	16,7	2,7	28,2	24,3	12,4

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики

цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами було досягнуто в 2015 році – 28,2%. В умовах нестійкої ціни реалізації (в 2005 р. – 17,70 грн., в 2016 р. підвищення до 84,86 грн., а 2017 р. – зниження до 82,53 грн. за 1 ц коренів) рівень рентабельності в 2017 р. склав 12,4%.

Основними причинами низької ефективності буряківництва є значний ріст цін на матеріальні ресурси (пальне, добрива, насіння, отрутохімікати) та недотримання технології вирощування цукрових буряків. Зокрема, зменшення внесення мінеральних і органічних добрив, незадовільний стан технічного забезпечення (зношеність та нестача комбайнів), що призводить до значних втрат при збиранні і зменшенні виходу цукру.

Головними недоліками у вирощуванні цукрових буряків є:

- швидке виснаження ґрунтів та значне погіршення їхньої якості у коротких сівозмінах;
- висока чутливість до впливу зовнішніх факторів: несприятливих кліматичних умов, нестачі вологи, шкідників, хвороб;
- висока чутливість до недоліків технології та строків проведення робіт: наприклад, кожен додатковий день запізнення із сівбою від оптимальних термінів знижує урожайність цукрових буряків на 0,2-0,5%. А у деяких регіонах ця цифра може доходити й до 1,2-1,5%. Тобто на тиждень із сівбою запізнилися – одразу втратили до 10% урожаю;
- доволі складний контроль хвороб, які дуже «полюбляють» саме цукрові буряки. Причому останніми роками все більшого значення набуває і боротьба з хворобами листя;
- висока чутливість до забур'яненості посівів: навіть незначна забур'яненість може призвести до втрати 20% урожаю, якщо ж бур'янів на полі більше, то можна втратити і всі 50%;
- підвищена чутливість до гербіцидів із діючими речовинами класу сульфанілсечовин та імідазолінів. Післядія таких препаратів на цукрові буряки проявляється навіть через 1-2 роки після їхнього застосування та є згубною для культури;
- «непереносимість» у сівозміні картоплі: картопля провокує розвиток кореневих гнилей навіть тоді, коли вирощувалася на полі за 2-3 роки до цукрових буряків;
- потреба у спеціальній «буряковій» техніці та висококласному обладнанні. Застаріле обладнання та техніка – це у даному випадку не економія, а прямі збитки, оскільки отримати рентабельний урожай навряд чи вдасться.

З агрономічного погляду цукровий буряк має кілька вагомих переваг [6]:

- є чудовим попередником для більшості культур. Як попередник може сприяти підвищенню урожайності наступної культури, напри-

клад, урожайність ячменю, вирощуваного після цукрового буряка, зростає приблизно на 30-40%;

- порівняно з зерновими та овочевими культурами у 2-4 рази ефективніше використовує вологу;

- може давати високий урожай за внесення мінімальних норм азотних добрив.

- окрім того, цукровий буряк засвоює вуглекислого газу та виділяє кисню у 4-5 разів більше, ніж 1 га змішаного лісу. Тобто ця культура має досить велике значення і з екологічного погляду.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вирішальною умовою збільшення обсягів цукрових буряків та цукру й підвищення економічної ефективності галузі буряківництва є послідовна інтенсифікація процесу виробництва і на цій основі ріст урожайності коренів та підвищення їх якості.

На фактичну завантаженість цукрових заводів сировиною впливають щорічні коливання урожайності цукрових буряків, перерозподіл сировини між цукровими заводами та скорочення посівних площ під посіви в останні роки. Тому реалізація потенційних можливостей росту урожайності і цукристості коренів буде реально лише за дотримання складових елементів інтенсивної технології їх вирощування, строків та якості виконання робіт.

Одним з головних факторів підвищення урожайності цукрових буряків є система забезпечення добривами, що передбачає надходження основних елементів до рослин протягом усього періоду їх вирощування. Для одержання 350-450 ц/га коренеплодів необхідно внести на 1га посіву 300-500 кг мінеральних добрив. Крім того, вносять 30-40 т/га гною під попередник або безпосередньо під цукрові буряки.

В сільськогосподарських та фермерських господарствах необхідно вжити заходів для відновлення родючості ґрунтів, здійснити оптимізацію посівних площ цукрових буряків в основних регіонах бурякосіяння переважно. Для одержання проектного рівня продуктивності коренеплодів має бути широко запроваджене програмування урожайності на основі даних агроекологічного моніторингу якості ґрунтів у сівозмінах.

Одним з важливих напрямів підвищення урожайності цукрових буряків є розвиток селекції та насінництва, зокрема виведення сортів та гібридів, що забезпечують високий вихід цукру з 1га посіву, тобто поєднують у собі високу врожайність коренеплодів та вміст цукру в них.

Необхідно повністю перейти на гетерозисну селекцію з широким використанням біотехнології, створити високопродуктивні гібриди цукрових буряків, які б відповідали кращим світовим аналогам, приділивши основну увагу підвищенню

цукристості коренеплодів та поліпшенню їх технологічних якостей – підвищенню стійкості до хвороб та придатних для інтенсивних технологій.

Система заходів у підвищенні економічної ефективності бурякоцукрового підкомплексу повинна передбачати оптимізацію сировинних зон цукрових заводів з тим, щоб забезпечити заводи сировиною, зменшити витрати при перевезенні та зберіганні і збільшити вихід цукру при переробці. Для оптимізації діяльності підкомплексу необхідно, з одного боку, сприяти концентрації посівів цукрових буряків на мінімальній відстані від заводу, а з другого – цукрові заводи повинні бути наближені до виробників сировини.

Слід нормалізувати і удосконалити взаємовідносини між учасниками бурякоцукрового підкомплексу. Економічні відносини між виробниками цукрових буряків та переробними підприємствами повинні забезпечувати високу мотивацію сільськогосподарських виробників до збільшення виробництва цукрових буряків.

Одним з ефективних шляхів відновлення та розвитку бурякоцукрового виробництва може бути залучення зарубіжних інвесторів, насампе-

ред на основі створення спільних підприємств. При цьому виникають умови застосування ефективної технології або окремих її ефективних елементів (СП агрофірма «Синівська» Рокитнянського району Київської області – Українсько-німецьке СП).

Відродження бурякоцукрового виробництва в Україні має передбачати розробку дієвого економічного механізму, запровадження протекціонізму у збуті цукру, просуванні його на зовнішні ринки.

Вирощування цукрових буряків може бути вигідним, якщо правильно спланувати усі операції та прослідкувати за їхнім виконанням.

Отже, головні проблеми вирощування цукрових буряків полягають не у самій культурі, а у нехтуванні сівозмiнами, використанні застарілої техніки та неохочому впровадженні біоадаптивних технологій.

При запровадженні ресурсозберігаючої технології вирощування цукрових буряків можна не лише отримати чималі прибутки, а ще й не виснажувати ґрунт, та мати чудову сировину для виготовлення комбiкормiв i бiопалива.

Список літератури:

1. Томашевська О.А. Проблеми розвитку та підвищення економічної ефективності виробництва цукрових буряків / Томашевська О.А. // Проблеми економіки. – 2017. – № 2. – С. 347-352.
2. Бондар В. Про прибутковість вирощування цукрових буряків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/agronomiiasiogodni/279-pro-prybutkovist-vyroschuvannia-tsukrovvykh-buriakiv.html>.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Маслак О., Ільченко О. Економіка цукрових буряків в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prozitsiya.com.ua/ekonomika-cukrovih-buryakiv-v-ukrayini>.
5. Король О. Солодкі сподівання: чи стане 2017 рік зірковим для цукрового буряка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/solodki-spodivanna-ci-stane-2017-rik-zirkovim-dlacukrovogo-buraka>.
6. Степанова Л. Буряківництво – друге дихання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.syngenta.ua>.

Илькiv Л.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА САХАРНОЙ СВЕКЛЫ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследовано современное состояние производства сахарной свеклы. Обоснованы условия развития производства и формирования эффективности. Раскрыто экономическое и социальное значение выращивания сахарной свеклы. Установлены условия увеличения объемов сахарной свеклы и сахара. Определены перспективы повышения экономической эффективности.

Ключевые слова: сахарная свекла, урожайность, эффективность, рентабельность, ресурсосберегающие технологии.

Пкiv L.A.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE MODERN STATUS AND EFFICIENCY OF SUGAR BEETS PRODUCTION IN UKRAINE

Summary

In the article the modern state of sugar beet production is investigated. The conditions of development of production and formation of efficiency are substantiated. The economic and social significance of growing sugar beet is revealed. The conditions of increase of volumes of sugar beets and sugar were determined. The prospects of increasing economic efficiency are determined.

Keywords: sugar beet, productivity, efficiency, profitability, resource-saving technologies.